

Teoretický koncept civilní mocnosti a použití vojenské síly

ZDENĚK KRÍŽ

The Theoretical Concept of Civilian Power and The Use of Military Power

Abstract: The application of Elias's Theory of civilisation, in the field of international relations, is the theoretical concept of civilian power. In this analysis, I concluded that there are several attributes that allow the use of military force by civilian power. These attributes consist of: (1) using military force as a last resort for dealing with conflicts, and only when all other means have failed; (2) playing an active role in seeking non-militant ways of crisis resolution and military conflict prevention; (3) conducting only military operations that conform to international law and (4) that intend to support and defend human rights while (5) minimising destruction and casualties, not only on its own side but also on the side of its enemy and finally, (6) having military operations (with the exception of self defence) take place in a multinational framework, which would not be used as a tool for unilateral policies.

Key words: Germany, civilian power, use of military force.

V Německu se po znovusjednocení v roce 1990 a po zásadních změnách v mezinárodním bezpečnostním prostředí vedou velmi rozsáhlé diskuze mezi bezpečnostní komunitou, politickými elitami i veřejností o nové roli země v dnešním světě. V rámci této diskuze je role Německa popisována mnoha teoretickými koncepty, které ale bohužel často trpí nedostatečným propracováním. V této souvislosti se hovoří o Německu jako o mocnosti středního řádu (*Mittelmacht* – Wilfried von Bredow), o regionální mocnosti (*Regionalmacht* – Arnulf Baring), o ústřední mocnosti v Evropě (*Zentralmacht in Europa* – Hans-Peter Schwarz), o vedoucí mocnosti (*Führungsmacht* – Helga Haftendornová), o světové hospodářské mocnosti (*Weltwirtschaftsmacht* – Norbert Klotten), o evropském hegemonu (*Euro-Hegemon* – Reinhard Rode), o obchodním státu (*Handelsstaat* – Volker Rittberger), o velmoci (*Großmacht* – Peter Schlotter), o hegemonní mocnosti (*Hegemonialmacht* – Caroline Thomasová a Klaus-Peter Weiner) nebo o světové mocnosti (*Weltmacht* – Christian Hacke), (*Frenkler – Harnisch – Kirste – Maull – Wallraf, 1997, s. 16*).

Tato stať se bude zabývat teoretickým konceptem civilní mocnosti. **Jejím cílem je odpovědět na otázku, zda a za jakých podmínek je pro civilní mocnost přijatelné použití ozbrojené síly jako nástroje zahraniční a bezpečnostní politiky.** Výstupem by měl být soubor podmínek, jejichž naplnění je předpokladem pro to, aby použití ozbrojené moci bylo konformní s politikou civilní mocnosti. Vyřešení tohoto problému vytvoří předpoklady pro další výzkum německé zahraniční, bezpečnostní a vojenské politiky i pro posouzení, zda se německá politika kvůli nárůstu vojenského angažmá v zahraničí (zejména v rámci NATO, ale nověji i Evropské unie /EU/) neodklonila od politiky civilní mocnosti. Odpověď na tuto komplexní otázku není ale možné dát v rámci staťi, určené pro odborný časopis, neboť z hlediska náročnosti výzkumu a rozsahu výsledného textu jde o úkol pro značně rozsáhlou monografii (*viz Kríž, 2006*). V první kapitole této staťi bude věno-

vána pozornost konceptu civilní mocnosti a zejména jeho teoretickým zdrojům. Následně se čtenář stručně seznámí se dvěma příklady civilních mocností v praktické politice, totiž s Německem a s Japonskem. Třetí kapitola je věnována vlastnímu odvození atributů použití vojenské síly civilní mocností z Maullova konceptu. Následující kapitola se zabývá interpretací německého angažmá v kosovské krizi teoretiky civilní mocnosti, protože tato krize ukázala slabiny celého konceptu v případě jeho aplikace v praktické politice. Za hlavní nedostatek je možné považovat absenci jasné hierarchie priorit civilní mocnosti, protože v případě Kosova se Německo dostalo do dilematu, zda preferovat dodržení mezinárodního práva, nebo obhajobu lidských práv. Vzhledem k výše stanovenému cíli stati bude poněkud do pozadí zatlačena kritika konceptu civilní mocnosti i rozbor jejího místa v teorii mezinárodních vztahů.

TEORETICKÝ KONCEPT CIVILNÍ MOCNOSTI

Koncept civilní mocnosti jako nástroj analýzy zahraniční a bezpečnostní politiky sjednoceného Německa

Teoretický koncept civilní mocnosti (*Zivilmachtkonzept*) se v odborné literatuře často používá v souvislosti s analýzou německé a japonské zahraniční a bezpečnostní politiky. Jeho rozpracováním a aplikací se zabývá několik autorů. K nejvýznamnějším z nich patří Hanns W. Maull, Sebastian Harnisch, Knut Kirste a Dieter Senghaas. Nejvlivnějším teoretikem konceptu civilní mocnosti a jeho využití při analýze zahraniční a bezpečnostní politiky je nesporně Hanns W. Maull, a proto v této práci bude využito zejména jeho pojetí. Senghaasův přístup k civilizování mezinárodních vztahů je na rozdíl od pojetí dalších třech výše zmíněných autorů obecněji koncipován, i když jinak používá podobných prvků jako Maull, Harnisch či Kirste. Na rozdíl od jejich přístupu se ale primárně neorientuje na Německo a na Japonsko a méně bere v úvahu jejich specifické historické zkušenosti (*srovnaj Philippi, 1997, s. 25*).

Výraz civilní mocnost (*Zivilmacht*) může být při analýze zahraniční a bezpečnostní politiky použit ve třech významech. V prvé řadě výraz civilní mocnost slouží k označení a následně klasifikaci státních aktérů, kteří se chovají v souladu s rolí připadající civilní mocnosti (civilní mocnost jako stát). Za druhé označuje výraz civilní mocnost specifickou roli, kterou státy v mezinárodní politice hrají (civilní mocnost jako role – *Rollenkonzept*). Tato role je charakteristická určitou hodnotovou orientací, specifickými cíli a zahraničně-politickým stylem. V neposlední řadě je výraz civilní mocnost prostředkem k označení specifické zahraničně-politické strategie (*Frenkler – Harnisch – Kirste – Maull – Wallraf, 1997, s. 20–21*).

Teoretický koncept civilní mocnosti je jedním z možných nástrojů pro vysvětlení chování SRN v systému mezinárodních vztahů jak v období studené války, tak zejména po jejím skončení. Jak uvádějí kritici realistických a neorealistických přístupů k výzkumu mezinárodních vztahů, porovnání predikovaného a skutečného chování Německa po sjednocení ukazuje, že klasické realistické a neorealistické teorie nejsou dostatečnou teoretickou bází pro analýzu a predikci německé zahraniční politiky. Predikované chování SRN v systému mezinárodních vztahů podle realistických a neorealistických koncepcí se podle analýz badatelů, používajících koncept civilní mocnosti, velmi podstatně liší od skutečného chování. Nedošlo totiž k zásadní změně chování sjednoceného Německa na mezinárodní scéně směrem k (vel)mocenské politice, přestože tento posun autoři, uplatňující realistické a neorealistické přístupy, predikovali a své predikce odvozovali z premisy o nárůstu moci Německa po jeho sjednocení (*Waltz, 1993; Ash, 1994; souhrnně Rittberger – Schimmelfennig, 1997*). Teoretici civilní mocnosti za hlavní příčinu určitého selhání realistických a neorealistických teorií považují nadměrný důraz realismu a neorealismu na analýzu systémové úrovně mezinárodních vztahů a systémových vazeb, bez dostatečného zohlednění vnitřních kvalit jednotlivých státních aktérů.

V této souvislosti se však nabízí otázka, zda skutečně vzrostla moc sjednoceného Německa. Neorealisté i autoři, kteří dávají přednost teoretické koncepci civilní mocnosti, totiž dostatečně neberou v úvahu, že nárůst německé moci po znovusjednocení je spíše hypotézou než jednoznačně potvrzenou skutečností. Sjedené Německo sice navýšilo počet obyvatel i svůj teritoriální rozsah, ovšem nikoli řádově, čímž se nic nezměnilo na jeho relativní pozici ve srovnání s ostatními mocnostmi. I nadále z hlediska počtu obyvatel a rozsahu teritoria ve srovnání s ostatními státy jde o mocnost středního řádu, navíc postiženou těžkou demografickou krizí s reálným výhledem na pokles počtu obyvatel k 55 milionům v roce 2050 (Buchanan, 2004, s. 36–38) a s výhledem na rozsáhlé přesuny v etnickém složení obyvatel v důsledku vyšší porodnosti etnicky neněmeckého obyvatelstva. Ekonomika sjednoceného Německa byla a je zatížena odstraňováním následků budování rozvinuté socialistické společnosti v bývalé NDR, což zemi v uplynulých patnácti letech stálo minimálně 1200 miliard euro, aniž by se nové spolkové země dostaly na úroveň starých. Ekonomicky se proto situace sjednoceného Německa ve srovnání se situací SRN v období studené války v důsledku znovusjednocení zhoršila a jeho ekonomická moc obecně spíše stagnovala, než rostla. Po sjednocení nedošlo ani k nárůstu vojenské moci Německa, protože SRN byla nucena v souladu s mezinárodními závazky velmi výrazně redukovat svou armádu na maximální počet 370 000 vojáků a navíc financovat likvidaci armády bývalé NDR. Také na postavení země v systému mezinárodních vztahů se mnoho nezměnilo. Přes německé úsilí v devadesátých letech minulého století tato země není stálým členem Rady bezpečnosti OSN s právem veta. Je proto sporné, zda znovusjednocením došlo k navýšení německé moci a zda rozdíl mezi politikou predikovanou neorealisty a skutečnou německou zahraniční a bezpečnostní politikou byl způsoben nedostatky neorealismu, jak kromě jiných tvrdí teoretici konceptu civilní mocnosti. Příčinou této diskrpance mohlo být totiž nenaplnění základního předpokladu neorealismu, z něhož byla odvozována změna německé zahraniční politiky, totiž předpokladu o nárůstu německé moci.

Ať již je příčinou selhání realistických a neorealistických predikcí cokoli, při analýze zahraniční a bezpečnostní politiky státu teoretici konceptu civilní mocnosti velmi výrazně přihlížejí k vnitřním parametrům jednotlivých státních aktérů, působících v systému mezinárodních vztahů (kultura, historické zkušenosti, převládající ideologie a hodnoty), a to na rozdíl od přístupu realistů a neorealitů. Obecně se předpokládá vztah mezi politickou kulturou, dominující na úrovni jednotek systému mezinárodních vztahů (států), a jejich zahraniční a bezpečnostní politikou. V tomto pojetí je zahraniční a bezpečnostní politika státu ovlivňována také sociálně konstruovanými normami, hodnotami, vytvořeným obrazem světa i zahraničněpolitickými a bezpečnostními záměry, které si společnost stanovuje, vnímáním sebe sama, jakož i vnímáním vnějšího světa, historickou zkušeností, kulturními zvláštnostmi, schopností poučit se a vyvodit závěry z minulých zahraničněpolitických zkušeností. Tito činitelé dohromady tvoří specifickou zahraničněpolitickou kulturu země (Frenkler – Harnisch – Kirste – Maull – Wallraf, 1997, s. 2–3). Zahraniční a bezpečnostní politika pak podle konceptu civilní mocnosti na rozdíl od realismu a neorealismu vyvěrá z vnitřní politiky a je jejím derivátem. Z výše uvedeného není ale možné vyvozovat, že by civilní mocnosti (státy) rezignovaly na obhajobu národních zájmů. Také státy, chovající se v systému mezinárodních vztahů v souladu s rolí civilní mocnosti, sledují své národní zájmy, které jsou však definovány prostřednictvím nadřazených hodnot a norem, často vnímaných jako univerzálně platné pro celé lidstvo.

Zastánci konceptu civilní mocnosti navrhuji revizi celého paradigmatu uvažování o zahraniční politice, o mezinárodních vztazích a o bezpečnosti, které je podle jejich názoru příliš zasaženo realismem a neorealismem. Klasické realistické pojmy jako národní stát, suverenita, moc, anarchie v systému, národní zájem a další již prý nevyhovují novým podmínkám. Jak uvádí Hanns W. Maull: „... všechny tyto pojmy a výchozí předpoklady se jeví ve světle změněných podmínek mezinárodní politiky sporné a zároveň vhodné k revizi,

stejně jako z nich vyvozované politické strategie národní bezpečnostní politiky, jako jsou rovnováha moci, zadržování a zastrasování. Krátce: potřebujeme nové myšlení v zahraniční politice.“ (Mauil, 1992, s. 772.)

Koncepce civilní mocnosti v jejich případě slouží jako ideální typ, jímž poměřují německou zahraniční a bezpečnostní politiku. Z toho je také zřejmé, že reálná německá politika může k politice preferované civilní mocností pouze inklinovat. Koncepce civilní mocnosti slouží jako analytický nástroj, pomáhající při rozboru zahraniční a bezpečnostní politiky. Zároveň jde však též o normativní teorii, která se může stát i součástí specifické strategické kultury příslušného státu, což se stalo v případě Německa.

Ideové zdroje konceptu civilní mocnosti

Teoretické kořeny konceptu civilní mocnosti spadají až do třicátých let minulého století. Koncept civilní mocnosti, při výzkumu mezinárodních vztahů teoreticky rozpracovaný a popularizovaný výše uvedenými autory, je spojen se jménem a dílem německého sociologa Norberta Eliase, jenž koncipoval evoluční sociologickou teorii o procesu vzniku civilizace (*Elias, 1997 a; Elias, 1997 b*). Základním tématem Eliasovy teorie, načrtnuté ve dvoudílné práci *Über den Prozeß der Zivilisation*, je otázka regulace společenského chování prostřednictvím pozvolného přetváření chování jedinců potlačováním a regulací jejich afektů a pudů. Tímto tématem se Elias zabýval na příkladu ranných feudálních společností západní Evropy a zejména Francie. Vnější podněty, které regulují chování jedince, jsou podle jeho názoru přijímány individuem za své a jedinec své chování nadále reguluje z vlastního přesvědčení a naplňuje očekávání okolí, definované na základě morálních i etických norem. Formuje se tím specifická dvorská etiketa, v jejímž rámci se zjemňují zvyky a mravy.

V tomto obecném rámci se Elias věnuje kontrole a regulaci násilí v politické rovině. Popisuje proces budování mocenského monopolu panovníka, který je založen na sporu centrální autority a vazalů. Centrum usiluje o získání monopolní moci a vazalové naopak o autonomní postavení na panovníkovi. V rámci společnosti působí tedy jak centralizační, tak i decentralizační síly. Protože jednotlivé části společnosti rozvojem společenských vztahů upadají do vzájemné závislosti v mnoha oblastech, postupně vznikají pravidla pro nenásilnou regulaci konfliktů. V těchto pravidlech se promítají zásady dvorské etikety, jež se tím postupně šíří do celé společnosti. Předpokladem tohoto procesu je však podle Eliaseva názoru dosažení určitého stupně kontroly – o autonomii usilujících – válečnických vrstev na periferii ze strany centrálních institucí.

Z hlediska potřeb našeho výzkumu je důležité, že podle Eliase dochází k budování mocenského monopolu centrální instituce, jenž vede k postupné integraci stále větších celků a ústí ve formování centralizovaných států. Vytvoření moderního státu jako abstraktní entity Elias chápe zároveň jako předpoklad i výsledek civilizačního procesu, což může vzbuzovat mnohé otázky o metodologické korektnosti tohoto pojetí. Mocenský monopol panovníka se utváří na základě užití vojenské síly, jejíž trvalé udržování zpětně vytváří tlak na vybudování správního aparátu k výběru daní. Uvnitř vznikajících státních celků dochází ze strany centrální instituce k pacifikaci jejich periferních částí a poté ke snižování celkové úrovně násilí. Ke snižování násilí ve společnosti napomáhá vznik autoregulačních mechanismů kontroly afektů a fyzického násilí. Podle Eliase se tak děje pozvolným pronikáním vzorců společenského chování dvorského prostředí do zbytku společnosti. Jinými slovy řečeno, v centru zájmu Eliasovy civilizační teorie je problém tlumení a poutání agresivních afektů a pudů. Rozhodující vliv má podle Eliaseva názoru společenská dělba práce, prohlubování vzájemné závislosti klíčových vrstev společnosti (šlechta, klér a povolna vznikající buržoazie) a vytváření státního monopolu na násilí. V Eliaseově pojetí jde o vznik civilizace prostřednictvím procesu civilizování společnosti.¹ Celkově lze Eliasevo dílo interpretovat tím způsobem, že se předpokládá snižování úrovně násilí ve společnosti (*blíže Elias, 1997 b, s. 327–463*). Zastánci teoretické koncepce civilní mocnosti pak

vycházejí ze závěru, že se civilizační proces postupně šíří z několika málo států, které jsou jeho průkopníky, do ostatních zemí. Tím vznikají podmínky pro změnu poměrů v systému mezinárodních vztahů.

Z Eliasovy teorie vyplývá protiklad mezi civilizací a barbarstvím, který má spočívat v postupném snižování úrovně násilí v civilizované společnosti, ve srovnání se společností žijící v barbarství. Násilí není však postaveno mimo civilizovanou společnost, nýbrž je podle Eliasova názoru její integrální součástí. Rozdíl od barbarství podle něj spočívá v získání monopolu na užití násilí centrální autoritou, v existenci společenských pravidel pro kontrolu afektů a v samoregulační kontrole afektů individuem (*srovnej König, 1996, s. 149–150*). Je paradoxní, že Eliasova teorie byla poprvé uceleně publikována v roce 1939 ve Švýcarsku, v období vrcholu největšího „festivalu barbarství“ 20. století, v období bolševické diktatury v Sovětském svazu, v období nacionálně-socialistické diktatury v Německu a na úsvitu druhé světové války. Tyto historické okolnosti byly později reflektovány ve vztahu k Eliasově civilizační teorii i v teoretické rovině. Po skončení druhé světové války byla jeho koncepce podrobena fundamentální kritice Adornem a Horkheimerem, kteří analyzovali souvislosti technologického pokroku a společenskopolitického barbarství v moderní společnosti. Na tomto základě vynikající německý etnolog Hans Peter Duerr (a mnozí další autoři) zpochybnil Eliasovu teorii od samých základů a považuje ji za mýtus. Podle jeho soudu v předmoderních společnostech byla kontrola afektů větší než v moderních společnostech, protože individuum bylo omezeno užším zapojením do rodinných a sousedských vztahů. Výrazové formy násilí se podle Duerra v průběhu historie pouze změnily, ale nedošlo ke snížení úrovně násilí (*Duerr, 1993*). K prominentním kritikům Eliasova pojetí civilizačního procesu patří i Zygmund Bauman, který poukázal na sebe-destruktivní dynamiku moderních společností. Civilizace a barbarství jdou v moderní společnosti podle Baumanova názoru ruku v ruce a nelze je chápat odděleně. Moderní totalitarismus je v jeho pojetí chápán jako produkt modernity, a proto je moderní (civilizovaná) společnost náchylná sklouzávat k barbarství (*Bauman, 1993*).

S výhradami je možné přistupovat také k Eliasovu předpokladu o pozitivním efektu mocenského monopolu na snižování úrovně násilí ve společnosti. V této souvislosti je nutné vzít v úvahu, že monopol státu na použití síly nemusí sloužit pouze ke snížení úrovně násilí ve společnosti, nýbrž i jako nástroj jejího ovládnutí. Společnosti s demokratickým politickým režimem se snaží možné negativní důsledky monopolu státu na násilí minimalizovat prostřednictvím dělby moci. V jiných typech politického uspořádání společnosti, při absenci „brzd a protiváh“, může však monopol na užívání násilí vést ke zvýšení intenzity násilí, ovšem na odlišné kvalitativní úrovni, protože zvýšená míra násilí je způsobena hypertrofovaným státem. Názorným příkladem jsou historické případy Stalinova Sovětského svazu, Hitlerova Německa a Mao Ce-tungovy Číny (*srovnej Zellentin, 1995*). Jak ale uvádí John Keane, Elias si byl vědom rizik zneužití monopolu státu na výkon násilí k „barbarizaci“ společnosti (*Keane, 2004, s. 61–62*).

Pokud společně s Eliášem budeme za jeden z významných atributů barbarství považovat nekontrolované a svévolné užívání násilí při regulaci společenských konfliktů a za charakteristický rys civilizace krocení tendencí k násilí nejprve vnějšími a stále více i vnitřními autoregulačními mechanismy, analýza moderních totalitních režimů poskytuje dostatek argumentů ke zpochybnění jak jeho koncepce, tak i konceptů mezinárodních vztahů, založených na interpretaci jeho díla. Zároveň je ale při úvahách o vztahu mezi úrovní pokroku a mírou vnitrosociálního či mezinárodního násilí nutné přihlédnout k tomu, že se pouze výrazná menšina současných konfliktů odehrává v moderních společnostech a že moderní společnosti, pokud v nich vládne demokratický režim, jsou charakteristické větší zdrženlivostí při užití násilí jako nástroje zahraniční a bezpečnostní politiky. Hlavní oblasti dnešních mezinárodních i vnitrostátních ozbrojených konfliktů, tedy Afrika a Blízký východ, jsou typické silnými antimodernizačními tendencemi v tamních společnostech, často založených na tradičních konceptech ideální společnosti² (*srovnej*

Conrad, 1996, s. 190–191). Protože většina ozbrojených konfliktů se neodehrává v moderních (civilizovaných) společnostech, bylo by údaje o nárůstu konfliktů za posledních 15–20 let možné použít spíše k podepření konceptů ve výzkumu mezinárodních vztahů, založených na aplikaci Eliasovy teorie (například konceptu civilní mocnosti).

Proti tomuto Eliasovu výkladu ale podle názoru některých autorů hovoří tendence uvnitř moderních společností. Například Wolfgang R. Vogt, odvolávající se na Heitmeyera, požaduje zásadní revizi civilizační teorie a podotýká, že „*násilí se nestalo okrajovým problémem, nýbrž je znovu klíčovým problémem civilizovaných společností. Nové studie dokládají, že připravenost k násilí ve všech oblastech vzrostla, v rodinách, ve školách, v dopravě.*“ (Vogt, 1996, s. 99.) Také podle Conrada se v rámci vývoje moderní společnosti spíše rozšiřuje prostor pro násilí narušující mír (Conrad, 1996, s. 203).

I tento závěr Vogta, Conrada a mnoha dalších autorů, podporující výhrady Duerra a Baumana, byť velmi často popularizovaný a nekriticky přijímaný, je ale podobně jako Eliasova teorie spíše otázkou do vědecké diskuze než nezpochybnitelným a konečným závěrem vědeckého výzkumu. Je totiž nutné vzít v úvahu, že minimálně od konce druhé světové války získalo pouze velmi málo obyvatel moderních společností osobní zkušenost s aktivním výkonem násilí vůči příslušníkům svého druhu, ať již jako pachatel, nebo oběť. Mnohem důležitější ale je, že vzorce společenského chování, opírající se o násilí obecně, nejsou v moderních společnostech celospolečensky akceptované. Zatímco „barbaři“, například v Papue-Nové Guineji, ale nejen tam, donedávna absolutně odříznutí od vlivu moderní civilizace, užívají násilí, v některých případech ritualizované, svými primitivními prostředky vůči sobě samým stejně dnes jako před staletími a chápou je jako běžnou součást každodenního života, „moderní člověk“ se účastní většinou pouze zprostředkovaného násilí prostřednictvím masmédií, virtuální reality a podobně. Praktickou osobní zkušenost s tímto společenským fenoménem člen dnešní moderní civilizace středního věku obvykle – nikoli však absolutně – postrádá, a to na rozdíl od situace před padesáti lety a dříve. V neposlední řadě i výkon násilí proti nečlenům lidského druhu se v moderních společnostech stává méně častým, společensky nepřijatelným, stále striktněji regulovaným, v mnoha případech i obecně odsuzovaným a společností sankcionovaným jevem.

Otázkou také zůstává, zda má Eliasova teorie univerzální platnost, když byla zpracována pouze podle historických zkušeností západoevropských zemí a zejména Francie. Proto kritici Eliasovi často vyčítají jeho europocentrickou orientaci. V této souvislosti je však nutné vzít v úvahu, že Elias – jak správně upozorňuje John Keane – důsledně ve své práci upozorňuje na historickou podmíněnost civilizačního procesu v západoevropských zemích (Keane, 2004, s. 58). Tyto výhrady ale přirozeně neznamenají, že vývoj, kterým prošel Západ, je *a priori* nepřenositelný na jiné civilizační okruhy. Například demokratizace společnosti je proces přenositelný mimo okruh zformování prvních demokracií, jak ukazují empirické případy demokracií (například Japonsko, Korejská republika, Tchaj-wan a podmíněně i Indie) mimo Severní Ameriku a Evropu, a proto je teoreticky možné, že podobný závěr může být oprávněný i o civilizačním procesu v Eliasově pojetí.

V současné etapě výzkumu je možné najít mnohé argumenty jak pro podporu, tak i vyvrácení Eliasovy obecné civilizační teorie. Testování, kritika, obhajoba a precizování Eliasovy civilizační teorie jsou však badatelským tématem pro sociologii, popřípadě pro kulturní antropologii a nikoli pro výzkum mezinárodních vztahů. Z hlediska tématu této práce není totiž důležitý ani tak původní Eliasův přístup, který je ostatně možné interpretovat neidenticky, jako spíše jeho aplikace a interpretace při výzkumu mezinárodních vztahů. Zároveň je však možné souhlasit s názorem, že bez představení Eliasovy teorie by výklad teoretického konceptu civilní mocnosti mohl být neúplný.

Aplikace Eliasovy teorie při výzkumu mezinárodních vztahů

Eliasova teorie o vzniku civilizace byla některými německými autory, jako jsou například Hanns W. Maull, Sebastian Harnisch, Knut Kirste či Dieter Senghaas, upravena

a přenesena do prostředí mezinárodních vztahů. Výše uvedení autoři obecně vycházejí z přesvědčení, že přes určité vnitřní problémy a nejasnosti Eliasovy teorie lze celý koncept civilizování společenských vztahů přenášet na úroveň mezinárodních vztahů, protože „*nic nehovoří pro pojetí, že se civilizační proces jako historický a společenský fenomén musí zastavit na hranici národních států*“ (Kirste, 1998, s. 47). Tento jejich přístup není ale vědeckou komunitou přijímán bez výhrad. Je například v rozporu s názorem Wilfrieda Grafa, který k tomuto problému uvádí: „... je mezitím zřejmé, že Eliasova teorie *ranného vnitrospolečenského civilizačního procesu v západní Evropě neodpovídá pozdnímu postmodernímu civilizačnímu procesu na Západě. Již vůbec nemůže být tato teorie přenášena na mezistátní, mezinárodní a mezicivilizační procesy.*“ (Graf, 1996, s. 241.) Nehledě na tyto a podobné výhrady, zastánci konceptu civilní mocnosti odvozují civilizování (*Zivilisierung*) mezinárodních vztahů z obecného civilizačního procesu, který Elias analyzoval na národní úrovni, na základě zkušenosti západoevropských států.

Podle Maullovy interpretace Eliasovy práce jsou pro civilizování společnosti a politiky charakteristické následující rysy: 1) rozvoj postupů dělby práce a specializace; 2) kročení tendencí k organizovanému sociálnímu násilí a svépomocí rozvojem monopolu na použití síly centrální institucí; 3) formulování a prosazení obecně závazných principů a norem, čímž dochází k právní regulaci sociálních a politických procesů; 4) rozvoj demokratických politických struktur, umožňujících participaci; 5) omezování šíření konfliktů a jejich regulace za účelem minimalizace násilí; 6) úsilí o vyrovnání hospodářských a sociálních rozdílů uvnitř sociálního prostoru na základě solidarity. Tempo civilizování je podle Maullova názoru v jednotlivých společnostech rozdílné. Prosazování těchto tendencí do systému mezinárodních vztahů je typické zejména pro země, v nichž civilizační proces nejdále pokročil, tedy pro západní Evropu, Skandinávii a Severní Ameriku (Maull, 1992, s. 772–773; srovnej Maull, 1993, s. 119). Podobným, ale nikoli identickým způsobem interpretuje Eliase při stanovení optimálního zahraničněpolitického chování civilní mocnosti Knut Kirste, čímž zároveň nastiňuje i obecné rysy civilizačního procesu. Ve své práci *Rollentheorie und Außenpolitikanalyse* uvádí, že pro civilní mocnost je charakteristické: 1) omezování státem organizovaného násilí v národních a mezinárodních konfliktech; 2) zdokonalování mezinárodněprávní regulace mezinárodních vztahů; 3) intenzifikace multilaterální kooperace a vytváření participačních rozhodovacích procesů při široké legitimaci mezinárodního řádu, který spočívá na základních hodnotách svobody, demokracie a tržní ekonomiky; 4) podpora sociální rovnoprávnosti a spravedlnosti na globální úrovni; 5) posílení budovaných institucí ke kontrole a prosazování všeobecných norem v kombinaci s ochotou k částečnému transferu suverenity; 6) urovnání konfliktů pomocí zvláštních principů a postupů pro užití vojenské síly (Kirste, 1998, s. 49–50).

Podle Dietera Senghaase a jeho „civilizačního hexagonu“, kterým interpretuje Eliase, proces civilizování společnosti obsahuje úsilí o dosažení šesti navzájem propojených cílů: 1) ustavení monopolu na použití násilí, 2) kontrolu monopolu na použití násilí v rámci právního státu, 3) demokratickou participaci, 4) vytvoření kultury při řešení konfliktů, 5) dosažení sociální spravedlnosti, 6) prohlubování vzájemné závislosti členů společnosti a kontroly jejich afektů (Senghaas, 1994, s. 26). Senghaas upozorňuje na to, že v těchto intencích by mělo docházet také k civilizování mezinárodní politiky prostřednictvím civilních mocností nejprve na regionální a později na globální úrovni (Senghaas, 1994, s. 34–36). Nezbytným předstupněm je vybudování „bezpečnostního společenství“ mezi státy, které by odstranilo tradiční bezpečnostní dilema. Autor si přirozeně uvědomuje úskalí tohoto procesu i jeho obtížnou realizovatelnost na globální úrovni. Na regionální úrovni má být ale dosažení tohoto cíle představitelné. Předobrazem má být evropský integrační proces, který Senghaas před podpisem *Maastrichtské smlouvy* chápe jako „pluralistické bezpečnostní společenství“ v intencích přístupu Deutscheho, Adlera a Barnetta (Senghaas, 1994, s. 37–38).

Jobst Conrad správně upozorňuje na to, že tito autoři ve sporu o charakter moderní společnosti zastávají optimistické pozice, charakteristické přesvědčením o jejím mírovém a nenásilném charakteru, protože se v důsledku vzájemné provázanosti společnosti zvyšuje pravděpodobnost nenásilného řešení konfliktů (Conrad, 1996, s. 196). Od těchto úvah je pak již krok k obecné neoliberální tezi demokratického míru, podle níž je šíření demokracie cestou k nastolení věčného míru, protože konsolidované demokracie spolu pouze zřídka vedou války.

Teoretická koncepce civilní mocnosti bývá obecně považována za součást rodiny konstruktivistických přístupů. V rámci teoretické koncepce civilní mocnosti nelze očekávat odpověď na otázky o kauzálních příčinách jevů v mezinárodních vztazích, protože – jak uvádí Sebastian Harnisch – „*kauzalita může být v konstruktivistické analýze dokázána pouze jako pravděpodobnost*“ (Harnisch, 2000, s. 6). Teoretický koncept civilní mocnosti, aplikovaný na oblast mezinárodních vztahů, se podobně jako jiné konstruktivistické a reflexivně interpretativní koncepty, opírající se o teorii rolí, vymezuje vůči neorealistickým a neinstitucionálním přístupům (blíže Kirste, 1998, s. 27–45). Jak podotýká Knut Kirste, „*racionálně pozitivistická pojetí jako neorealismus, ale také liberální institucionalismus zkoumají chování aktérů ze systémové úrovně, tedy z vnější perspektivy. Teorie rolí jako kognitivní pojetí, které se zabývá komunikací, percepcí a procesy učení, bere v úvahu jednání aktérů převážně z vnitřní perspektivy. Konstruktivistická pojetí vycházejí ze sociálního, pravidly regulovaného aktéra, který je zapojen do sítě norem a hodnot a který své zájmy definuje endogenně.*“ (Kirste, 1998, s. 30.) Zajímavou otázkou dalšího výzkumu může být, zda je řazení tohoto konceptu pod konstruktivismus a reflexivně interpretativní koncepty udržitelné.

Přes obecné vymezení se koncepce civilní mocnosti vůči neorealismu a neinstitucionalismu nelze popřít, že teoretický koncept civilní mocnosti v sobě obsahuje některé rysy neorealistických, neinstitucionálních i jiných teorií mezinárodních vztahů (srovnej Philippi, 1997, s. 9–20). Jak vyplývá z dalších Maullových úvah, neorealismus je v jeho koncepci do jisté míry obsažen v pasážích, týkajících se užití vojenské síly civilní mocností (viz Maull, 1992, s. 778–780). Neinstitucionální přístupy zase reprezentuje důraz na zapojení civilní mocnosti do kooperativních, popřípadě supranacionálních, mezinárodních organizací a důraz kladený na mezinárodní režimy. Cílem civilní mocnosti není totiž maximalizovat vlastní prospěch, nýbrž udržení existujících kooperativních struktur. Liberální teoretické přístupy jsou v konceptu civilní mocnosti přítomny hledáním souvislostí mezi demokratickým a na lidských právech založeným společenským řádem a nenásilnou, nebo alespoň méně k násilí tendující zahraniční a bezpečnostní politikou. Otázka obecných ideových zdrojů této koncepce je svým rozsahem tématem pro samostatnou práci.

NĚMECKO A JAPONSKO JAKO CIVILNÍ MOCNOSTI

Civilizování mezinárodní politiky není pro zastánce konceptu civilní mocnosti pouze samovolným, přirozeným procesem hodným politologické analýzy, nýbrž pozitivní tendencí, kterou je třeba podpořit. Jak uvádí Hanns W. Maull, „*alternativní paradigma civilizování mezinárodní politiky je právě tak empirické jako normativní. Objasňuje důležité procesy, které mění mezinárodní systém, zároveň však také nabízí otevřenou vizi budoucnosti, založenou na hodnotové orientaci v zahraničněpolitickém jednání. Procesy civilizování jsou v mezinárodní politice zřetelné, zároveň ale tato politika teprve musí být civilizována.*“ (Maull, 1992, s. 774.) Smyslem tohoto úsilí má být odstranění tradičních tendencí v mezinárodní politice, jako jsou náchylnost k násilí, vysoká míra autonomie a princip svépomoci, které realisté a neorealisté považují za přirozené. Hlavním prostředkem civilizace mezinárodních vztahů je podle Hannse W. Maulla aktivní politika civilních mocností, tedy států, které přetvářejí mezinárodní politiku k obrazu svému a odstraňují z ní – z hlediska konceptu civilizování mezinárodních vztahů – nežádoucí rysy. Civilizování mezinárodních vztahů není podle Maullova názoru pouze možné, popřípadě vhodné,

nýbrž přímo nezbytné, protože buď se zdaří mezinárodní vztahy civilizovat, nebo bude nutné strpět průnik „tradičních“ tendencí mezinárodních vztahů (anarchie, svépomoci a užití síly) do vnitrostátních politických procesů (Maull, 1993, s. 117–118). Jak ostatně Maull podotýká, civilizování mezinárodních vztahů je jedinou životaschopnou strategií (Maull, 1993, s. 118). V podobném pojetí Knuta Kirsteho „civilní mocnost je stát, jehož zahraničněpolitická koncepce a chování jsou spojeny s cíli, s hodnotami, s principy, stejně jako s formami uplatňování vlivu a s nástroji výkonu moci, které slouží k civilizování mezinárodních vztahů“ (Kirste, 1998, s. 49). Civilní mocnost jako aktér v systému mezinárodních vztahů je chápána jako jistý protiklad tradiční mocnosti, kterým by také měla oponovat (Kirste, 1998, s. 50). Proto je teoretický koncept civilní mocnosti zkoumán v rámci mírových studií, kdy se někteří badatelé snaží najít odpověď na otázky, spojené s jeho využitelností při výzkumu (König, 1996, s. 146).

Teoretici, zabývající se konceptem civilní mocnosti a civilizováním mezinárodních vztahů, uvažují o třech státech, které se podle jejich soudu v systému mezinárodních vztahů nejvíce chovají jako civilní mocnosti. Jde o Spojené státy, které v sobě kombinují rysy chování velmoci a civilní mocnosti, a zejména o Německo a o Japonsko, považované za čisté civilní mocnosti. Za historické předpoklady, nutné pro úspěšný přerod státu v civilní mocnost, Maull považuje úspěšné civilizování vnitřní politiky, tedy stabilní demokratický politický systém, založený na právním státu, materiální blahobyt jako předpoklad pro stabilitu demokracie, historickou zkušenost s velkými oběťmi, spojenými s používáním vojenské síly, jež ústí u politických elit i u obyvatelstva v poznání nutnosti překonat tradiční bezpečnostní dilema a v ochotu přistoupit na transfer suverenity na supranacionální úroveň a prohlubovat vzájemnou závislost států (Maull, 1992, s. 781–782). Z hlediska tématu této práce je významné, že za historické podmínky, nezbytné k formování státu v civilní mocnost, považují teoretici tohoto konceptu jistou míru averze politických elit i obyvatelstva k vojenské síle jako k nástroji zahraniční a bezpečnostní politiky státu.

Návaznost konceptu civilní mocnosti na Eliase není však absolutní. Jak totiž upozorňuje Sebastian Harnisch, „vědomé civilizování mezinárodní politiky, počínaje jednotlivými aktéry prostřednictvím jednotlivých aktérů, jak předpokládá koncept civilní mocnosti v případě Japonska a Německa, je neslučitelné se systémovou perspektivou Eliasova pojetí“ (Harnisch, 1997 a, s. 4–5). Harnisch si více než ostatní zastánci teoretického konceptu civilní mocnosti uvědomuje, že Německo a Japonsko se jako civilní mocnosti objevily na scéně mezinárodních vztahů poměrně revolučním způsobem po skončení druhé světové války. Zmíněná revoluce spočívala ve vnučení norem a vzorců politického chování Spojených států německým a japonským politickým elitám (Harnisch, 1997 b, s. 7–10) a v násilném vyloučení těch politiků z politického procesu, kteří těmto „novým“ normám a hodnotám oponovali.

Zejména v případě Německa je totiž zcela zřejmé, že nacionálněsocialistický režim učinil mnohé proto, aby vliv německých politiků a intelektuálů, propagujících hodnoty demokracie, lidských práv a mírového řešení konfliktů, v období své monopolní vlády eliminoval a v mnohých případech i fyzicky likvidoval. Jak dále Harnisch uvádí, existuje kauzální souvislost mezi politickou kulturou USA třicátých a čtyřicátých let a procesem civilizování mezinárodní politiky od padesátých let (Harnisch, 1997 b, s. 8). Proto je původní Eliasova civilizační teorie bez úprav obtížně slučitelná s koncepcí civilní mocnosti, jak ji pojal Maull i Kirste. Problém, na nějž správně upozornil Sebastian Harnisch, spočívá v tom, že v případě zformování Německa jako civilní mocnosti nešlo o důsledek univerzálního trendu vnitrosociálního vývoje, podněcovaného endogenními činiteli, jak by vyplývalo z Eliase, nýbrž šlo spíše o důsledek hegemoniálního socializačního procesu, vynuceného a řízeného především Spojenými státy (Harnisch, 1997 b, s. 17).

Ostatní teoretici civilní mocnosti sice uznávají roli USA při implementaci rysů zahraničněpolitické a bezpečnostní strategie civilní mocnosti v poválečném Německu, avšak exogenní vlivy nepovažují za jediné. Hans W. Maull uvádí, že šok z totální porážky Ně-

mecka ve druhé světové válce podnítl změny v německé politické kultuře a zahájil proces poučení se z minulosti, který dodnes formuje německou zahraniční a bezpečnostní politiku. Jeho nejzásadnějším aspektem je podle Maullova názoru odmítnutí ideje o „zvláštní německé cestě“ a jejích praktických politických důsledků jako protizápadní orientace, autoritativních tendencí v řízení společnosti a celou společností prostupujícího militarismu (Mauil, 1999, s. 4). Mauil sice dává celý tento proces do souvislosti s politikou USA, ale podle jeho soudu byly vlivné i faktory vnitroněmecké povahy (blíže Mauil, 1999, s. 5–9). Knut Kirste také uznává, že Německu byla po druhé světové válce bezpečnostní politika slučitelná s rolí civilní mocnosti implementována Spojenými státy, avšak podle jeho soudu tato politická strategie spočívala též na řadě vlastních vědomých rozhodnutí. Kirste vidí příčinu přijetí německé zahraničněpolitické a bezpečnostní strategie v působení historických procesů učení a poučení se ze druhé světové války (Kirste, 1998, s. 48). V této souvislosti se přirozeně nabízí hypotetická otázka, zda by Německo přijalo svou poválečnou zahraničněpolitickou a bezpečnostní strategii civilní mocnosti i tehdy, pokud by nebylo poraženo ve druhé světové válce. Na základě znalostí historických reálií nacionálně-socialistického Německa se lze domnívat, že nikoli, i když je zřejmé, že tuto tezi nelze testovat a jde vlastně o spekulaci. Přesto je možné považovat – ve smyslu tezí Sebastiana Harnische – exogenní podněty při zformování poválečné zahraničněpolitické a bezpečnostní strategie SRN, blízké ideální civilní mocnosti, za naprosto prioritní.

ATRIBUTY POUŽITÍ VOJENSKÉ SÍLY CIVILNÍ MOCNOSTÍ

Od civilní mocnosti se neočekává absolutní rezignace na mocenské nástroje politiky. Jak upozorňuje Knut Kirste, v této souvislosti je koncepce civilní mocnosti často chybně chápána (Kirste, 1998, s. 53). Vojenská síla může být civilní mocností použita, a to i mimo teritorium vlastního státu, pokud má civilní mocnost dostát svému poslání při civilizování mezinárodních vztahů. Koncepce civilní mocnosti neodmítá válku *a priori*, a proto ne-neguje Clausewitzovo pojetí války jako nástroje politiky.

Z celkového souboru rolí, které jsou od civilní mocnosti v systému mezinárodních vztahů očekávány, je možné odvodit atributy užití vojenské síly civilní mocností. Tyto atributy jsou pro další výzkum rozhodující, protože umožní zkoumat, zda byly německé vojenské operace v zahraničí ve sledovaném období v souladu s politikou očekávanou od civilní mocnosti a zda napomáhaly k procesu civilizování mezinárodních vztahů.

Vojenská síla je posledním nástrojem zahraniční a bezpečnostní politiky

Civilní mocnost *a priori* preferuje nevojenské nástroje, jako jsou diplomatická vyjednávání a různé typy negativních i pozitivních pobídek, jež slouží ke změně stanoviska partnera. K použití síly v systému mezinárodních vztahů se civilní mocnost staví s jistou skepsí. Politické spory civilní mocnost primárně řeší jednáním, kompromisem a zprostředkováním. Tím přispívá k formování specifické zahraničněpolitické kultury. Civilní mocnosti jsou příznivě naladěny k transferu suverenity na nadnárodní instituce a uznávají nutnost podřítit své chování principům mezinárodního práva. Konečným záměrem civilní mocnosti je vybudování mezinárodního řádu, založeného na všeobecném konsenzu, v němž se budou rozhodnutí tvořit demokratickou participací všech aktérů (srovnej Kirste, 1998, s. 53).

Civilní mocnost často stojí před dilematem, jaké nevojenské nástroje má zvolit při provádění své zahraniční a bezpečnostní politiky. Teoretici konceptu civilizování mezinárodních vztahů kladou velký důraz na hospodářské sankce a v této souvislosti se přirozeně nabízí otázka jejich efektivity. Zastánci a apologeti koncepce civilní mocnosti sice mohou předpokládat, „že sankce proti Iráku by byly bývaly mohly ve velmi dlouhodobém výhledu způsobit nejen podstatné oslabení Iráku, nýbrž jeho možné stažení z Kuvajtu“ (Mauil, 1992, s. 780), avšak chybí jim k obhajobě tvrzení o efektivnosti hospodářských sankcí dostatek empirických údajů, založených na studiu historie. Protože teoretici civil-

ní mocnosti si jsou dobře vědomi této slabiny, připouštějí, že samotné hospodářské sankce a hospodářská spolupráce nemohou stačit při civilizování mezinárodního řádu (Maull, 1992, s. 785). Tím se pro civilní mocnost při naplnění určitých podmínek otevírá prostor k akceptaci vojenské síly jako nástroje zahraniční a bezpečnostní politiky. Jednou z podmínek pro soulad použití vojenské síly s politikou očekávanou od civilní mocnosti je vyčerpání všech ostatních nevojenských nástrojů, popřípadě alespoň důvodný předpoklad, že by nevojenské nástroje nefungovaly a že by pokus o jejich využití vedl k promarnění šance na deeskalaci konfliktu v jeho ranných fázích. Jinými slovy řečeno, atributem užití vojenské síly civilní mocností je zdrženlivost a vyčerpání nevojenských nástrojů.

Na tomto teoretickém základě lze dospět k závěru, že by politikou, neslučitelnou s chováním civilní mocnosti, byla apriorní preference vojenské síly jako nástroje prosazování zahraničněpolitických a bezpečnostních zájmů státu. Státy zcela zřejmě preferující při řešení bezpečnostních problémů vojenskou sílu nemohou být proto civilními mocnostmi.

Civilní mocnost hraje aktivní roli při řešení krize, vojenské nástroje slouží k doplnění nástrojů nevojenských (civilních)

Jestliže civilní mocnost svou zahraniční a bezpečnostní politikou usiluje o přetváření světového řádu prostřednictvím zmenšování prostoru pro autonomní regulaci mezinárodních konfliktů, podporováním šíření lidských práv, úsilím o dosažení sociální spravedlnosti a preferováním trvale udržitelného rozvoje, lze z teoretického konceptu civilní mocnosti vyvodit, že civilní mocnost hraje aktivní roli při hledání nevojenského způsobu řešení krize a předejití vojenskému konfliktu, což je doprovázeno různorodou pomocí při postkonfliktní stabilizaci regionu. Tento závěr je zcela v souladu s představami teoretiků konceptu civilní mocnosti o civilizování mezinárodních vztahů prostřednictvím civilních mocností jako promotérů tohoto procesu (Maull, 1992, s. 773–775; Frenkler – Harnisch – Kirste – Maull – Wallraf, 1997, s. 26–29). Vojenská síla, nasazená civilní mocností při řešení mezinárodní krize, bude proto doplňovat nevojenské kapacity, použité k předejití krize nebo k postkonfliktní asistenci.

Nesmírně citlivou – a to jak z hlediska mezinárodního práva, tak i praktické politiky – je v této souvislosti otázka respektování suverenity jiných států. Podle teoretiků konceptu civilní mocnosti vměšování se do záležitostí jiných států by za určitých podmínek mělo být pro civilní mocnosti přípustné. Jde především o soulad této politiky s mezinárodním právem a s obhajobou lidských práv. Řečeno slovy Knuta Kirsteho, „civilní mocnosti v zásadě nevylučují vměšování do vnitřních záležitostí jiných států. Aby se pomohlo civilizačnímu procesu k průlomu ve světovém měřítku, musí se vytvořit podmínky, aby státy spolu mohly vycházet civilizovaným způsobem.“ (Kirste, 1998, s. 52.)

S politikou civilní mocnosti je proto neslučitelný pasivní postoj státních aktérů při řešení mezinárodních krizí. Stát, usilující o izolaci od okolního světa, nemůže být proto považován za civilní mocnost.

Absolutní soulad vojenské operace s principy mezinárodního práva

Hanns W. Maull uvádí, že „vývoj evropské bezpečnostní politiky v tomto století [myslí se 20. století – poznámka autora] může být chápán jako přechod od národní bezpečnostní politiky ke kolektivní obraně a jako šance přejít od kolektivní obrany ke kolektivní bezpečnosti jako základu evropské politiky v 21. století“ (Maull, 1992, s. 786). Jak Maull podotýká, vojenská síla by měla usilovat především o zajištění míru, o odstrašení, o obranu proti agresi, o prosazení obecně závazných norem a o znovunastolení míru (Maull, 1992, s. 778–780). Toho nelze dosáhnout, pokud se civilní mocnost nepodrobí dobrovolnému omezení instrumentů vlastní zahraniční a bezpečnostní politiky. Podle teoretiků konceptu civilní mocnosti „ve svém zahraničněpolitickém stylu se civilní mocnosti vyznačují připraveností kolektivně sankcionovat porušování norem mezinárodního práva a přispívat k realizaci těchto opatření mezinárodním společenstvím“ (Frenkler – Harnisch – Kirste –

Maull – Wallraf, 1997, s. 25). Jestliže celý proces civilizování mezinárodních vztahů je podle teoretiků založen na postupném vytváření monopolu nadnárodní instituce na užití síly a na zmenšování prostoru národních států pro autonomní použití síly (*Maull, 1992, s. 772*), lze z tohoto teoretického konceptu vyvozovat, že civilní mocnost usiluje o krocní tendenci k organizovanému sociálnímu násilí a že podporuje vytváření monopolu na užití vojenské síly na internacionální úrovni. Knut Kirste tyto teze rozvíjí tím, že cílem civilizacího procesu, který je podněcován civilními mocnostmi, „*není primárně odstranění moci a násilí jako mezilidských nebo mezistátních fenoménů, nýbrž jejich zapojení do společenským, respektive supranacionálních struktur kontroly v oblasti rozhodování o jeho použití a dostupnosti*“ (*Kirste, 1998, s. 47*).

Na tomto teoretickém základě lze proto vyvodit, že civilní mocnost se v současném systému mezinárodních vztahů bude účastnit pouze těch vojenských operací, které budou v souladu s *Chartou OSN*. Nelze totiž na straně jedné usilovat o prosazování obecně závazných norem mezinárodního práva v systému mezinárodních vztahů a na straně druhé je zároveň porušovat. Tímto způsobem rozpracovává Maullovy myšlenky i Knut Kirste, který uvádí, že „*intervence by byla v posledním případě striktně odvislá od odpovídající legitimace, například od rezolucí Rady bezpečnosti OSN*“ (*Kirste, 1998, s. 52*). Z výše uvedených pasáží proto vyplývá, že nejdůležitějším atributem vojenské operace slučitelné s politikou civilní mocnosti je absolutní soulad s principy mezinárodního práva a s formálními pravidly relevantních mezinárodních organizací (*srovnej Philippi, 1997, s. 22–25*).

Vojenskými operacemi konformními s politikou civilní mocnosti nejsou však pouze vojenské operace, prováděné na základě mandátu Rady bezpečnosti OSN. V úvahu přicházejí i další případy. Civilní mocnost může ozbrojenou moc nasadit také v sebeobraně podle článku 51 *Charty OSN*, nebo na základě žádosti napadeného státu o pomoc. Konečně pro civilní mocnost by mohlo přicházet v úvahu i použití ozbrojené moci v rámci evakuační mise z oblasti konfliktu. Podmínkou je, aby šlo o užití vojenské síly pouze na nezbytně nutnou dobu, aby civilní mocnost nestránila některé ze stran konfliktu a aby cílem operace bylo výlučně evakuovat své i cizí státní příslušníky bezprostředně ohrožené probíhajícími krizemi. Evakuaci z krizového regionu – při zachování neutrality v konfliktu – mezinárodní právo obecně připouští.

Za politiku neslučitelnou s chováním civilní mocnosti je nutné považovat účast na každé vojenské operaci, která není dostatečně legitimována mezinárodním právem. Civilní mocnost, pokud chce zůstat civilní mocností, by se ani neměla účastnit těch vojenských operací, o jejichž mezinárodněprávní legitimitě existují pochybnosti.

Podpora lidských práv

Civilní mocnosti usilují o aktivní podporu procesu civilizování systému mezinárodních vztahů a o prosazování podle jejich soudu žádoucí hodnotové orientace. Teoretici konceptu civilní mocnosti z Eliase vyvozují, že civilní mocnost prosazuje lidská práva i na mezinárodní úrovni, a tím podporuje civilizování systému mezinárodních vztahů. Tento závěr lze vyvodit z teze, že „*civilní mocnosti se v zásadě pokoušejí přenášet na mezinárodní úroveň stupeň civilizování dosažený na vnitrostátní úrovni*“ (*Kirste, 1998, s. 51*). Jinými slovy řečeno, prosazování lidských práv ve světě je výrazem civilizování systému mezinárodních vztahů na globální úrovni. Jak v této souvislosti uvádí Hanns W. Maull: „... *civilní mocnosti se explicitně hlásí k zahraniční politice, orientující se na prosazování určitých hodnot. Z toho vyplývá také podpora a povzbuzování dobrých vlád ve světě. K manifestovaným zahraničněpolitickým cílům civilních mocností patří tedy podpora demokratizačního procesu ve světě, podpora vytváření právního státu, tržní ekonomiky, demokratických, pluralitních a participačních struktur, které musejí být však ekonomicky efektivní.*“ (*Frenkler – Harnisch – Kirste – Maull – Wallraf, 1997, s. 24.*) Za určující dokument teoretici civilní mocnosti považují *Všeobecnou deklaraci lidských práv*. Od civilní mocnosti se proto očekává, že bude své národní zájmy formulovat v souladu s hodno-

tami, obsaženými v tomto dokumentu. Z výše uvedeného lze vyvozovat, že se civilní mocnost bude účastnit pouze takových vojenských operací, které napomáhají k prosazování a šíření lidských práv. Dalším atributem použití vojenské síly civilní mocností je tedy zaměření vojenské operace na podporu univerzálně platných hodnot. Naopak jakákoli vojenská operace, jejímž cílem by bylo tím či oním způsobem potlačovat lidská práva, popřípadě přímo nebo nepřímo napomáhat k jejich potlačování, je s politikou civilní mocnosti neslučitelná.

V této souvislosti se nabízí otázka, zda je nezbytně nutné, aby civilní mocnost vojenskou operaci v krizovém regionu prosazovala úplnou implementaci celé škály lidských práv, definovaných ve *Všeobecné deklaraci lidských práv*, anebo zda nebude stačit pouhé dílčí zlepšení již existujícího stavu. Protože komplexní zajištění lidských práv na celé Zemi je v současnosti spíše snem než reálným politickým cílem, vyloučil by takto stanovený atribut vojenské operace prováděné civilní mocností téměř úplně použití vojenské síly. Proto je vhodné stanovit jako atribut vojenské operace civilní mocnosti spíše dosažení dílčího pokroku v dodržování lidských práv.

V souvislosti s úvahami o prosazování lidských práv je nutné upozornit na skutečnost, že teoretický koncept civilní mocnosti poskytuje široký prostor pro možnou dezinterpretaci v teoretické rovině a pro zneužití v rovině praktické politiky. Koncept civilní mocnosti by bylo chybné chápat jako program násilného vnucování lidských práv. Vojenská operace, zaměřená na podporu lidských práv, je slučitelná s chováním civilní mocnosti pouze tehdy, pokud jsou u ní identifikovatelné všechny atributy použití vojenské síly civilní mocností. Samotné zaměření na obhajobu lidských práv není v této souvislosti dostatečné, aby vojenská operace byla slučitelná s politikou očekávanou od civilní mocnosti.

Snaha o minimalizaci rozsahu užitého násilí

Na základě teoretického konceptu civilní mocnosti lze z důrazu na obhajobu univerzálně chápaných lidských práv, ze zdrženlivého užívání vojenské síly a z preference nevojenských nástrojů vyvozovat, že při použití ozbrojeného násilí je pro civilní mocnost typická snaha o minimalizaci ztrát, škod a destruktivních následků, a to i na straně protivníka. Smyslem je totiž docílit co nejmenšího narušení lidských práv protivníka, která jsou pro civilní mocnost hodná respektu.

Multinacionální rámec vojenské akce

Teoretici konceptu civilní mocnosti uvádějí, že „při přijímání opatření mezinárodního společenství proti agresorům preferují civilní mocnosti systémy kolektivní bezpečnosti. Vzhledem k reálným problémům a nedostatkům systému kolektivní bezpečnosti dává ale civilní mocnost přednost opatřením v rámci systémů kooperativní bezpečnosti.“ (Frenkler – Harnisch – Kirste – Maull – Wallraf, 1997, s. 26.) Aby byly odstraněny nedostatky systémů kolektivní bezpečnosti, usiluje civilní mocnost o tvorbu multilaterálně použitelných a integrovaných nástrojů k realizaci kolektivního rozhodnutí. Jak dále tyto autoři zdůrazňují, „pro civilní mocnosti se důsledně stává normou kolektivní a kooperativní jednání“ (Frenkler – Harnisch – Kirste – Maull – Wallraf, 1997, s. 25). Naopak civilní mocnosti se explicitně vyhýbají unilaterálním a autonomním postupům.

Na základě Kirsteova a Maullova souboru rolí civilní mocnosti (Kirste, 1998, s. 49–51; Maull, 1992, s. 772) lze očekávat, že v tak závažné záležitosti, jako je použití ozbrojené moci, nebude civilní mocnost jednat unilaterálně a že se zúčastní multilaterálního procesu řešení krize. Na rozdíl od tradiční mocnosti civilní mocnost nechápe multilaterální postupy jako nežádoucí omezení vlastní volnosti jednání, protože se vyznačuje jistou mírou dobrovolného sebeomezení a dobrovolné kooperace s partnery za účelem pokroku při civilizování mezinárodních vztahů (srovnej Kirste, 1998, s. 52–53). Preferovány jsou organizace kolektivní a kooperativní bezpečnosti, což v případě současného uspořádání systému mezinárodních vztahů znamená velký důraz na OSN, která na rozdíl od NATO, Evropské

unie i Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (OBSE) je celosvětovou a vskutku globální organizací. Využití Severoatlantické aliance a Evropské unie jako platformy pro řešení krize je s politikou civilní mocností podle současného stavu konceptu konformní pouze v tom případě, pokud tyto organizace mají zmocnění OSN. Civilní mocnost by měla být připravena a politicky ochotna poskytnout své ozbrojené síly kolektivním rozhodovacím strukturám, jak předpokládá *Charta OSN*. Na základě výše uvedených tezí lze dovozovat, že atributem nasazení vojenské síly civilní mocností je multinacionální rámec akce. Výjimkou z tohoto pravidla by mohla být pouze sebeobrana, pokud by žádný stát nebyl ochoten civilní mocností vojensky pomoci.

INTERPRETACE NĚMECKÉHO ANGAŽMÁ PŘI ŘEŠENÍ KRIZE V KOSOVU TEORETIKY KONCEPTU CIVILNÍ MOCNOSTI

Za vlád rudo-zelené koalice značně narostlo německé vojenské angažmá v zahraničí (*blíže Kríž, 2006*). To svědčí kromě jiného i o populistické politice obou koaličních stran v první polovině devadesátých let, kdy obě strany kritizovaly podobnou (avšak mnohem méně extenzivní) politiku křesťanských demokratů a liberálů. Z hlediska konceptu civilní mocnosti se při použití stanovených kritérií jako nejproblematictější zdá německé angažmá při řešení krize v Kosovu. Z hlediska atributů použití vojenské síly civilní mocností je hlavním problémem německý podíl na válce NATO proti Jugoslávii v roce 1999, protože šlo o operaci, která neměla oporu v mezinárodním právu a neusilovala o minimalizaci ztrát protivníka. Účast německých sil v KFOR je naopak z hlediska konceptu bezproblémová, protože Rada bezpečnosti OSN pro nasazení KFOR vytvořila svými rezolucemi z hlediska mezinárodního práva zcela dostačující rámec a všechny další atributy bylo možné v německém angažmá nalézt. V této souvislosti je zajímavé, jak se teoretici konceptu civilní mocnosti s tímto problémem vypořádali.

Hanns W. Maull, vůdčí osobnost tzv. „trieské školy“, hovoří o evoluci německé politiky v oblasti užívání síly, která se ale odehrávala v rámci poválečné zahraničněpolitické orientace civilní mocnosti. Maull odmítá interpretovat zahraniční a bezpečnostní politiku rudo-zelených vlád jako zásadní změnu německé zahraničněpolitické strategie z následujících důvodů: 1) jde o kulminaci trendu, který započal v roce 1991; 2) během války v Kosovu byl německý postoj k této otázce formován zločiny, jež se během ní udály; 3) SRN se velmi významně angažovala v humanitární pomoci a vyvinula značné diplomatické úsilí při urovnání konfliktu; 4) německé vojenské operace se odehrávaly v aliančním rámci, protože SRN poznala, že schopnost Německa ovlivnit politiku svých spojenců závisí na vlastní schopnosti a na ochotě participovat; 5) Německo velmi intenzivně usilovalo o diplomatické řešení krize v Kosovu a hledalo alternativy k válce; 6) jediným odklonem od politiky civilní mocnosti bylo podle Maullova názoru nerespektování mezinárodního práva některými členy NATO, včetně SRN, v souvislosti s krizí v Kosovu a německá politika se zcela nepochybně neodehrávala v intencích obchodního státu nebo role tradiční velmoci (*Maull, 1999, s. 28–30*).

Na základě těchto argumentů Maull při analýze německé zahraniční a bezpečnostní politiky a speciálně problému slučitelnosti německé účasti v operaci Allied Force s politikou civilní mocnosti dospěl ve své studii s názvem *Germany and Use of Force: Still a Civilian Power?* k následujícímu závěru: „*Právě v průběhu války v Kosovu německá politika jasně úžeji korespondovala s ideálním typem civilní mocnosti v nejdůležitějších aspektech. Německý přístup a politika ke Kosovu byly podněcovány starostmi o hrůzy v Kosovu... To vše ukazuje, že německá politika byla řízena normami a hodnotami spíše než krátkodobými zájmy.*“ (*Maull, 1999, s. 28; Maull, 2000, s. 71–72.*) Tento Maullův závěr je však možný pouze tehdy, pokud preferujeme obhajobu lidských práv před dodržováním mezinárodního práva. V konceptu civilní mocnosti ale žádnou takovou hierarchii principů a hodnot nenajdeme, protože obojí, tedy lidská práva i mezinárodní právo, je stejně důležité a obojí musí být v zahraniční a bezpečnostní politice respektováno, pokud má země v meziná-

rodní politice hrát roli civilní mocnosti. Proto je také nutné tento Maullův závěr odmítnout, přestože není v odborné literatuře zdaleka osamocený. Například také podle Volke-
ra Rittbergera koncept civilní mocnosti nabízí nejlepší vysvětlení pro německou politiku
v rámci Severoatlantické aliance od sjednocení (*Rittberger, 1999, s. 102*).

Německé angažmá na letecké kampani Severoatlantické aliance v souvislosti s konflik-
tem v Kosovu otvírá četné otázky. Ideálně typická civilní mocnost by se takové akce
vůbec neměla účastnit. Problémem nebyl její bojový charakter, poprvé v německé histo-
rii po roce 1945, nýbrž její rozpor s mezinárodním právem a vojenská strategie, prosaze-
ná Američany, která příliš neusilovala o redukci ztrát jugoslávských komбатantů. Soulad
amerického přístupu s pravidly vedení války (což nevyvracejí zásahy civilních cílů z dů-
vodu omylu obsluhy a selhání techniky) a nízké ztráty nekombatantů vzhledem k rozsahu
operace na tomto závěru nic nemění. Nejjednodušším vysvětlením německé politiky by
bylo dospět k závěru, že jde o výjimku, vyplývající z dilematu mezi podporou univerzálních
hodnot a respektem k mezinárodnímu právu, který muselo řešit nejen Německo,
nýbrž celé mezinárodní společenství, což je metoda Hannse W. Maulla. Podle současného
konceptu civilní mocnosti je ale možné považovat určitou politiku za konformní s poli-
tikou civilní mocnosti pouze tehdy, pokud jsou při použití ozbrojené síly splněny všechny
atributy vojenské operace civilní mocnosti. Jinými slovy řečeno, civilní mocnost by
neměla vojensky zasáhnout, pokud jsou sice v určité zemi zvláště závažně porušována lidská
práva, avšak vojenský zásah by byl v rozporu s převažující interpretací mezinárodního
práva. Ukazuje se tím potřeba dopracovat celý koncept a stanovit hierarchii priorit.

Interpretace německé politiky při řešení kosovské krize není však problematická pouze
z důvodu neexistence nadřazeného postavení lidských práv nad mezinárodním právem
v konceptu civilní mocnosti. Pokud by hlavním důvodem německého angažmá byla sna-
ha vynutit dodržování lidských práv obyvatel v Kosovu, což by byl nepochybný důvod,
proč se SRN angažovala v konfliktu způsobem, jenž nebyl v souladu s mezinárodním prá-
vem, bylo by snad ještě možné Maullovu interpretaci akceptovat. Protože ale dostupné
prameny naznačují, že velmi silným motivem pro německé angažmá při řešení krize byla
obava z běženců a nikoli pouze strach o běžence, tedy zájem Německa o omezení proudu
uprchlíků z Kosova, generovaný především obavou z nutnosti jejich přijetí, je možné ně-
meckou politiku vysvětlit i v intencích realismu a neorealismu. V tomto pojetí by Němec-
ko svým vojenským angažmá sledovalo vlastní prospěch bez ohledu na většinovou inter-
pretaci mezinárodního práva. Německo by v tomto pojetí usilovalo o maximalizaci svého
zisku tím, že se vyvaruje masivního příjmu běženců a s nimi spojených nákladů. Jinými
slovy řečeno, německé obavy z důsledků uprchlických vln pro přijímající země otvírají
otázku, zda německé angažmá při řešení kosovské krize není vysvětlitelné spíše realistic-
kými a neorealistickými přístupy v teorii mezinárodních vztahů než v rámci konceptu ci-
vilní mocnosti.

* * *

Teoretický koncept civilní mocnosti je aplikací Eliasovy civilizační teorie při výzkumu
mezinárodních vztahů a svou interpretací Eliase je řazen mezi konstruktivistický proud.
Civilní mocnost jako stát se nevyznačuje apriorním zřeknutím se vojenské moci při pro-
sazování vlastní zahraniční a bezpečnostní politiky, založené na normách a hodnotách,
a může za určitých podmínek použít ozbrojenou moc. Na základě teoretické koncepce ci-
vilní mocnosti, jak je v době vzniku této práce rozpracována Maulllem, Kirstem, Harni-
schem, Senghaasem a dalšími, je možné dospět k závěru, že k atributům užití ozbrojené
moci civilní mocnosti patří: 1) vojenská síla je posledním prostředkem řešení konfliktu po
vyčerpání všech nevojenských možností; 2) civilní mocnost hraje aktivní roli při hledání
nevojenského způsobu řešení krize a předejití vojenskému konfliktu, kdy ozbrojená moc
doplňuje nevojenské nástroje; 3) vojenská operace je v absolutním souladu s mezinárod-

ním právem; 4) vojenská operace směřuje k podpoře a obhajobě lidských práv; 5) při použití vojenské síly se usiluje o redukci škod a ztrát nejen na vlastní straně, ale i u protivníka; 6) vojenská akce se odehrává v multinacionálním rámci (s výjimkou sebeobranu) a není nástrojem unilaterální politiky.

Za největší slabinu konceptu je možné považovat neexistenci hierarchie priorit zahraniční politiky ideální civilní mocnosti, protože lze předpokládat – a případ kosovské krize to dokazuje –, že úspěšné dosažení všech priorit bude spíše výjimkou než pravidlem.

¹ V dobovém německém jazykovém prostředí byly vcelku důsledně odlišovány pojmy civilizace a kultura.

² Dostupnost moderních zbraňových technologií, které se do rozvojových zemí dostávají legálně a zejména ilegálně z vyspělých států, činí tyto konflikty mnohem krvavějšími než v minulosti.

Literatura

- Ash, Timothy Garton (1994): *Germany's Choice*. *Foreign Affairs*, Vol. 73 (July/August 1994), No. 4, s. 65–81.
- Bauman, Zygmund (1993): *Modernity and the Holocaust*. Oxford, 1993.
- Buchanan, Patrick J. (2004): *Smrt Západu*. Jak vymírání obyvatel a invaze přistěhovalců ohrožují naši zemi a civilizaci. Praha: Mladá fronta, 2004.
- Conrad, Jobst (1996): *Zivilisation, Moderne und Krieg: Sozialstrukturelle Bedingungen und Möglichkeiten von Frieden in der Moderne*. In: Vogt, Wolfgang R. (Hrsg.): *Frieden durch Zivilisierung?* Münster, 1996, s. 190–205.
- Durr, Hans Peter (1993): *Obszönität und Gewalt. Der Mythos vom Zivilisationsprozeß*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1993.
- Elias, Norbert (1997 a): *Über den Prozeß der Zivilisation: soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*. Erster Band, *Wandlungen des Verhaltens in den weltlichen Oberschichten des Abendlandes*. Amsterdam, 1997.
- Elias, Norbert (1997 b): *Über den Prozeß der Zivilisation: soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*. Zweiter Band, *Wandlungen der Gesellschaft Entwurf zu einer Theorie der Zivilisation*. Amsterdam, 1997.
- Frenkler, Ulf – Harnisch, Sebastian – Kirste, Knut – Maull, Hanns W. – Wallraf, Wolfram (1997): *Deutsche, amerikanische und japanische Außenpolitikstrategien 1985–1995. Ein vergleichende Untersuchung zu Zivilisierungsprozessen in der Triade. Schlussbericht und Ergebnisse*. Trier: Universität Trier, 1997.
- Graf, Wilfried (1996): *Zivilisierung der Zivilisation – Fragmente zur Komposition einer komplexen Theorie des globalen Zivilisationsprozesses*. In: Vogt, Wolfgang R. (Hrsg.): *Frieden durch Zivilisierung?* Münster, 1996, s. 238–270.
- Harnisch, Sebastian (1997 a): *After Hegemony – Do the New Civilian Powers survive their creator?* Working Paper. Trier: Universität Trier, 1997.
- Harnisch, Sebastian (1997 b): *Der Zivilmachtenansatz ist keine Schönwettertheorie. Überlegungen zur methodischen und theoretischen Verortung*. Working Paper. Trier: Universität Trier, 1997.
- Harnisch, Sebastian (2000): *Deutsche Außenpolitik nach der Wende: Zivilmacht am Ende?* Beitrag für den 21. DVPW-Kongress in Halle, 1–5 Oktober 2000.
- Keane, John (2004): *Violence and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Kirste, Knut (1998): *Rollentheorie und Außenpolitikanalyse. Die USA und Deutschland als Zivilmächte*. Frankfurt am Main, 1998.
- König, Helmut (1996): *Zivilisation und Barbarei – Über eine blinde Stelle der Zivilisationstheorie*. In: Vogt, Wolfgang R. (Hrsg.): *Frieden durch Zivilisierung?* Münster, 1996, s. 146–155.
- Kríž, Zdeněk (2003): *Německá bezpečnostní politika v militární dimenzi. Politické souvislosti, průběh a důsledky reformy Bundeswehru v letech 1998–2002*. Brno: Vojenská akademie v Brně, 2003.
- Kríž, Zdeněk (2006): *Německé vojenské operace v zahraničí za vlády rudo-zelené koalice v letech 1998–2005. Konec Německa jako civilní mocnosti? Habilitační práce*. Brno: FSS MU Brno, 2006.
- Maull, Hanns W. (1993): *Civilian Power: The Concept and its Relevance for Security Issues*. In: Babic, Lidija – Huld, Bo: *Mapping the Unknown. Towards a New World Order*. London, 1993, s. 115–131.
- Maull, Hanns W. (2003): *Editorial: Red-Green Foreign Policy at the Beginning of the Second Term: International Standing Turned Around? German Foreign Policy in Dialogue*. *A Quarterly E-Newsletter on German Foreign Policy*, No. 9 (2003), s. 1–4.
- Maull, Hanns W. (1999): *Germany and Use of Force: Still a Civilian Power?* *Trierer Arbeitspapiere zur Internationalen Politik*, Nr. 2. Trier: Universität Trier, 1999.
- Maull, Hanns W. (2000): *Germany and the Use of Force: Still a Civilian Power?* *Survival*, No. 2 (Summer 2000), s. 56–80.
- Maull, Hanns W. (1992): *Zivilmacht: Die Konzeption und ihre sicherheitspolitische Relevanz*. In: Heydrich, Wolfgang – Krause, Joachim – Nerlich, Uwe – Nötzold, Jürgen – Rummel, Reinhard (Hrsg.): *Sicherheitspolitik Deutschland: Neue Konstellationen, Risiken, Instrumente*. Baden-Baden: Nomos, 1992, s. 771–786.

KONZULTACE: CIVILNÍ MOCNOST

- Philippi, Nina (1997): Bundeswehr-Auslandseinsätze als außen- und sicherheitspolitisches Problem des geeinten Deutschland. Frankfurt am Main, 1997.
- Rittberger, Volker (1999): Deutschlands Außenpolitik nach der Vereinigung. Zur Anwendbarkeit theoretischer Modelle der Außenpolitik: Machtstaat, Handelsstaat oder Zivilstaat? In: Bergem, Wolfgang – Ronge, Volker – Weißen, Georg (Hrsg.): Friedenspolitik in und für Europa. Opladen, 1999, s. 83–110.
- Rittberger, Volker – Schimmelfenning, Frank (1997): German Foreign Policy After Unification. A Re-Examination of Realist Prognoses. Tübingen, 1997.
- Senghaas, Dieter (1994): Wohin driftet die Welt? Über die Zukunft friedlicher Koexistenz. Frankfurt am Main, 1994.
- Tewes, Henning (2002): Germany, Civilian Power and the new Europe: Enlarging NATO and the European Union. Basingstoke: Palgrave, 2002.
- Vogt, Wolfgang R. (1996): Zivilisierung und Frieden – Entwurf einer kritisch-reflexiven Friedenstheorie. In: Vogt, Wolfgang R. (Hrsg.): Frieden durch Zivilisierung? Münster, 1996, s. 91–135.
- Wagener, Martin (2004): Auf dem Weg zu einer „normalen“ Macht? Die Entsendung deutscher Streitkräfte in der Ära Schröder. Trierer Arbeitspapiere zur Internationalen Politik, Nr. 8. Trier: Universität Trier, 2004.
- Waltz, Kenneth W. (1993) The Emerging structure of International Security. International Security, Fall 1993, s. 44–79.
- Zellentin, Gerda (1995): Mit Gewalt zum Frieden? Zur Rezeption des Zivilisationsprozesses (Elias) in der Friedensforschung. In: Vogt, Wolfgang R. (Hrsg.): Frieden als Zivilisierungsprojekt – Neue Herausforderungen an die Friedens- und Konfliktforschung. Baden-Baden, 1995.

Poznámka

- 1) *Stát byla zpracována v rámci řešení grantu GA ČR Adaptace NATO, č. 407/04/0141.*
- 2) *Autor tímto děkuje oponentům za cenné připomínky při zpracování této stati.*